

Gümüşhane Topraklarına Ait Olan "Satala Afrodit'i" Ve Ermenistan'ın Oyunu
Mehmet Burak Pir / Siyasi Tarihçi, 1. Dünya Savaşı Araştırmacısı

2021 yılı Temmuz ayında Gümüşhane'nin tarihi Satala Antik Kenti'nden 1872 yılında kaçırılan ve sırasıyla İstanbul ve Roma'dan sonra Londra'ya götürülen ve son olarak British Museum'da sergilenen Satala Afrodit'i (Artemis Büstü) hakkında bir yazı yazmıştım. Konuya dair bir ilk olan, basında geniş yankı uyandıran ve yayımlanmasından sonra Ermeni şovenistler tarafından tehdit mesajları almış olduğum yazımda; Satala Afrodit'i'nin kaçırılış hikayesini, British Museum'a nasıl götürüldüğünü, Ermeni tarihçilerin tarihi gerçekleri çarpıtılarak 1880'lerin sonunda itibaren kendi kültürlerine ait olmayan bu büste sahip çıkmak için yayınlar ve makaleler yazdıklarını, büstün Yunan kutsalı olan Afrodit'i değil Ermenilerce kutsal addedilen Anahit'i temsil ettiğini iddia ettiklerini, büstün Ermenistan'a getirilmesi için çeşitli ulusal ve uluslararası diplomatik baskılarda bulduklarını anlatmıştım. İlgili bakanlıklarımızın bu duruma karşı bir an önce önlem alması gerektiğini ve bu tarihi eserin doğduğu toprak olan Gümüşhane'ye getirilmesi için bir an önce adım atması gerektiğini talep etmiş, Sadak Köyü'nde oluşturulacak olan bir bozkır/arkeoloji müzesinde Satala Antik Kenti'nden çıkan diğer tarihi eserlerle birlikte sergilenmesini önermiştim. Bugün, Satala Afrodit'i için hüznün verici bir durum yaşanıyor. Erivan'daki Ermenistan Tarih Müzesi ve Londra British Museum arasında gerçekleşen uzun

sürekli görüşmeler çerçevesinde 1872 yılında Gümüşhane'den kaçırılan Satala Afrodit'i'nin -yani Ermenilerin iddiasına göre Anahit Büstü'nün- Ermenistan'ın başkenti Erivan'a getirilmesi kararlaştırıldı.

Ermenistan Eğitim Bilim Kültür ve Spor Bakanlığı'nın desteğiyle Ermenistan Tarih Müzesi'nde 6 ay sürecek sergide sergileneceği açıklanan büstün Ermenistan'a getirilmesi, Ermenistan kamuoyu ve basını tarafından sevinçle karşılandı.

Üstelik Gümüşhane'den kaçırılan bu büstün sergileneceği tarihin bugün yani 21 Eylül olması da siyasi bir mesaj içeriyor gibi gözüküyor. Çünkü 21 Eylül tarihi Ermenistan Bağımsızlık Günü olarak kutlanıyor. Yani Ermeni propaganda kaskacı 1872 yılında Gümüşhane'den kaçırılan bir tarihi eser üzerinde yeniden kendisini göstermiş durumda.

Satala Afrodit'i Büstü'nün hikayesini, Gümüşhane'den Londra'ya uzanan gizemli yolculuğu tekrar hatırlayalım:

Bilindiği üzere Kelkit ilçemiz çok verimli tarım arazilerine sahip, bu nedenle Kelkit'te de ekonomi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanmakta. Muhtemelen bu durum yıllardan beri hiçbir değişikliğe uğramadı. 1872 yılında Sadak Köyü'nün yakınlarındaki tarlasını ekmeye giden bir köylü, kazmasını toprağa vurur vuramaz bronz bir büst ile karşılaşır. Aynı yıl içerisinde her nasıl oluyorsa büst İstanbul sokaklarında gözükür. Gümüşhane'den İstanbul'a nasıl getirildiği halen bir sır olarak kalan bu bronz büst, birçok gayrimüslim antika satıcısının ellerinde dolaşır, dükkânlarına konuk olur. Savas Kougioumtsoglou adında bir antikacı tarafından satın alınan büst daha sonra Photiades adında bir başka antikacıya satılır. İstanbul'un antika dükkânlarında maceralarla devam eden bu yolculuğun bir sonraki durağı Adriyatik'in ötesindeki İtalya'dır. Photiades bu sıra dışı parçayı daha yüksek bir fiyattan satmak üzere İstanbul'dan yola çıkar ve uzun süren bir gemi yolculuğundan sonra Roma'ya ulaşır. İtalya'da siyasi hayat birçok çalkantıdan sonra yeni yeni normalleşmeye başlıyordur o yıllarda. 1870 yılına kadar Papalık Devleti başta olmak üzere birçok şehir devleti halinde bölünmüş ve siyasi bütünlükten yoksun İtalya'da, Papalık Devleti'nin çöküşüyle gücünü arttıran Savoya Hanedanlığı diğer şehir devletlerini de tek bir siyasi çatı altında toplar. Daha önce çeşitli siyasi faaliyetlerinden ötürü sürgün edilen birçok aydın da yaşadıkları şehirlere geri dönerler. Bu aydınlar arasındaki bir isim Sadak Köyü'nde tekrar gün yüzüne çıkan büstün de kaderini değiştirir. Geçmişindeki siyasi faaliyetlerinden ötürü birçok defa sürgün edilen Alessandro Castellani isimdeki bu aydın, Papalık Devleti'ne karşı çıkan ayaklanmaların birçoğunu da finanse ettiğinden ve dolayısıyla İtalya'nın tek bayrak altında toplanmasına maddi olarak destek sağladığından ötürü sürgünden dönerek tekrar Roma'ya yerleşir. Roma'nın en ünlü sanat/antika galerilerini açan Alessandro Castellani, aynı zamanda Roma Anıtlarının Korunması adlı bir komisyon kurarak Roma döneminin antik kalıntılarını biriktirmeye ve korumaya yönelik bir çaba içerisine girer. Köklü bir kuyumcu ailesine mensup olduğundan dolayı antika parçaların değerlerinden de anlayan bu galericinin karşısına günün birinde yazımızın ana kahramanı bronz büst çıkar ve Alessandro bu büstü anında satın alır.

Gümüşhane'den yola çıkarak sırasıyla İstanbul'a ve daha sonra da Roma'ya getirilen bu büstün artık son bir durağı kalmıştır. 1753 tarihinde kurulan ve o yıldan beri çeşitli koleksiyoncuların parçalarını satın alarak hazinesini sürekli geliştiren Londra'daki British Museum. Alessandro sürgünde bulunduğu dönem de dahil olmak üzere birkaç kez galerisindeki bazı parçaları British Museum'a satmıştır. Geleneği bozmayarak eline yeni geçen bu nadide bronz büstü de Sadak Köyü'nde ortaya çıkmasından bir yıl sonra 1873'te British Museum'a satar.

İlk olarak M.Ö 1. veya 2. yüzyılda Yunan Mitolojisi'nde aşk ve güzellik sembolü

olarak bilinen Afrodit'i temsilen bir heykel olarak yapıldığı ve bahsi geçen büst (kafa) ve kol kısmı dışında heykelin diğer bölgelerinin kaybolduğu tahmin edilen bu güzel eserin muhtemelen yine Sadak Köyü'nde bulunan kol kısmı da, büstün satılışından 3 yıl sonra müzeye bağışlanır. Literatürde "Satala Afrodit'i" olarak geçen bu parça, satılışından bu güne müzenin Yunan ve Roma Antikaları Bölümü'nde ziyaretçilerin akınına uğrayan ve ilgisini çeken objelerin başında geliyordu.

Son dönemde bazı arkeolog ve araştırmacılar tarafından M.S. 5. yüzyıla dek Satala'da konuşlanan Legio XV Apollinaris'in (15. Apollon Lejyonu) sembolünün Yunan Mitolojisi'ndeki Apollon oluşundan hareketle; literatürde "Satala Afrodit'i" olarak kabul edilen bu büstün aslında kutsal Aftodit'i değil, kutsal Apollon'un ikizi olan ve cesurluğun timsali olarak kabul edilen Artemis'i temsil ettiği ifade edilse de, 1890'lı yıllardan itibaren Ermenilerin bu büste gösterdikleri yoğun ilgi ve sahipleniş duyguları dikkate değerdir.

Ermeniler büste sahip çıkmak istedi

Müzeye getirilişinden sonra bu büstün neyi temsil ettiğine dair arkeologlar tarafından birçok çalışma yapılmış. 1878 yılında Alman arkeolog Richard Engelmann tarafından büstün hangi figürü temsil ettiğine yönelik yapılan çalışmalar, Avrupa'daki Ermeni aydınların dikkatini çekmeye başlamış. Dönemin Ermeni aydınları yapmış oldukları çeşitli çalışmalarda, Kelkit bölgesinin yakınlarındaki antik Ermeni yerleşimlerinden yola çıkarak, büstün Yunan kutsal Afrodit'i veya Artemis'i değil Ermeni Mitolojisi'nde yer alan kutsal Anahit'i temsil ettiğini iddia etmişler. Örneğin kurulması hedeflenen bağımsız bir Ermenistan Devleti'nin ilk bayrak tasarımlarını yapmasıyla tanınan Ermeni papaz, tarihçi ve coğrafyacı Gevont Alişan; 1890 yılında yazdığı Ayrarat isimli kültür/coğrafya kitabının bir bölümünde, British Museum'a satılan "Satala Afrodit'i" büstünün fotoğraflarını kullanarak büstün Ermeni Mitolojisi'ndeki bereket, sağlık, doğurganlık, annelik ve bilgelik kutsalı olan Anahit büstü olduğu iddiasını aktarmış.

Akabinde birçok Ermeni yazar, tarihçi ve akademisyen tarafından günümüze kadar bu bronz büst hakkında birçok çalışma kaleme alınmış. Kaleme alınan bu çalışmaların Ermeni toplumunda çok büyük bir etki yarattığını Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi faaliyetlerinden de anlayabiliyoruz. 23 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi para birimi olan Ermeni Dramı banknotlarını incelediğimizde, 1993-95 banknot serilerinin en yüksek birimi olan 5.000 Dram'da Sadak Köyü'nden çıkan bu büstün resmine yer verildiğini görüyoruz. Ayrıca 1997 yılında Ermenistan Merkez Bankası tarafından Kutsal Anahit'e adanan madeni hatıra paralarında da bu büstün izleriyle karşılaşmak mümkün. 1992 yılında Ermenistan'da bir posta şirketi tarafından üretilen bir posta pulunun yanı sıra 2007 yılı içerisinde Ermenistan-Yunanistan ortak hatıra posta pullarında da Sadak Köyü'nden Londra'ya seyahat eden bu bronz büste rastlıyoruz.

Paraların ve posta pullarının bir devletin kültürünü yansıtan en önemli araçlardan oldukları kabul edilirse, Sadak Köyü'nde ortaya çıkan bu büstün Ermeni halkı tarafından nasıl benimsendiğini de anlayabilmek zor olmayacaktır. Nitekim bu benimseyiş, büstün Ermenistan Cumhuriyeti'ne devredilmesine yönelik siyasi eylemlerde bulunulmasına ve bazı sosyal hareketlerin yaşanmasına da neden olmuştur.

2012 yılında dönemin Ermenistan Eğitim Bilim Kültür ve Spor Bakanı'nın çağrısı üzerine büstün Ermenistan'a getirilmesine yönelik çalışmalar başta Ermenistan halkı olmak üzere diaspora Ermenilerini de heyecanlandırmış olacak ki; diaspora Ermenilerinden birkaç öğrencinin 2 bin, Ermenistan'da dönemin iktidar partisi Cumhuriyetçi Parti'ye bağlı bazı Ermeni gençlik derneklerinin 20 bine yakın imza

topladıkları kayıtlarda geçiyor. Ayrıca aynı günler içerisinde bahsi geçen Ermeni gençlik derneklerinin, Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bulunan Birleşik Krallık Büyükelçiliği önünde "Anahit evine dön!" sloganları atarak protesto gösterilerinde buldukları ve büyükelçiliğe bir dilekçe mektubu verilerek büstün bir an önce British Museum tarafından Ermenistan resmi kurumlarına devredilmesinin temenni edildiği de bilgilerimiz arasında. Fakat o dönemde Ermenistan devlet yetkililerinin ve kurumlarının bütün girişimleri sonuçsuz kalmış ve Ermeniler Sadak Köyü'nde ortaya çıkan gerçek bronz büstün bir replikasını Erivan'da bulunan Tarih Müzesi'nde ziyarete açarak bununla avunmuşlardı.

Neler yapmalıyız?

Aslında bu konuda ilk harekete geçmesi gerekenler Türk akademiyası olmalıdır. 1890'lı yıllardan günümüze kadar Ermeni tarihçi, yazar ve akademisyenler tarafından bu bronz büst hakkında yüzlerce akademik/bilimsel çalışma ve çalıştay/sempozyum/kongre yapılmasına karşın, Türk tarafında bu durum maalesef göz ardı edilmiştir. Akademisyenlerimiz ve araştırmacılarımız tarafından bu konu hakkında yapılan çalışmaların sayısı halihazırda çok az sayıdadır. Konu hakkında en kapsamlı akademik çalışmalara sahip Gümüşhaneli hemşerimiz Arkeolog ve Y. Mühendis S. Vedat Karaarslan'ın yazmış olduğu "Antik Çağda Satala'nın Şifreleri" isimli kitap ve Satala Antik Kenti/Afrodit(Artemis) Büstü'ne dair onlarca makale de başta Gümüşhaneli yöneticiler, bürokratlar ve akademisyenler olmak üzere konu hakkında eylemlerde bulunan siyaset ve akademi dünyası tarafından gösterilen ilgisizlik ile ne yazık ki karşı karşıyadır. Hal böyleyken Gümüşhane'nin Kelkit ilçesindeki Sadak Köyü'nde bulunan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sahip olduğu zengin ve bereketli Anadolu topraklarından gün yüzüne çıkan tarihi bir objenin farklı devletler ve halklar tarafından hiçbir ilgileri olmamalarına rağmen sahiplenilmesine pek de şaşırılmaması gerekir.

Dışişleri Bakanlığımız ve Kültür ve Turizm Bakanlığımızın Anadolu'dan yurtdışına kaçırılan eserlerin iadesine yönelik yapmış olduğu çalışmalar bu hususta son derece önem taşımaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde yayınlanan "Yurt Dışından İadesi Sağlanan Eserler" listesini incelediğimizde 1980 yılından 2024 yılına kadar yapılan 153 çalışma neticesinde 25 binden fazla tarihi eserin tekrardan ait olduğu topraklara yani Türkiye'ye getirildiğini görüyoruz. Bu kapsamda yapılan son çalışma yaklaşık 3 gün önce Kültür ve Turizm Bakanımız sayın Mehmet Nuri Ersoy tarafından duyuruldu. 18 Eylül 2024 Çarşamba günü Çankırı'da düzenlenen basın toplantısında konuşan bakanımız 1980'li yıllarda Türkiye'den yurt dışına kaçırılan ve Paul Getty Müzesi'nde sergilenen 2500 yıllık bronz bir sedirin yapılan takip ve çalışmalar sonucunda iadesinin tamamlanarak yeniden Türkiye'ye getirildiğini açıkladı.

Önerilerimiz:

Bilindiği üzere Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde bulunan Sadak Köyü'nde 2017 yılında ilk çalışmalar yapılarak Roma İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarında yerleşik 4 askeri lejyonundan birisi olan Legio XV Apollinaris'in konuşlandığı bir lejyon kenti olan Satala Antik Kenti'nin kazı çalışmalarına başlandı. Prof. Dr. Şahin Yıldırım ve ekibi tarafından başlatılan kazı çalışmaları günümüzde Dr. Öğr. Üyesi Elif Yavuz Çakmur ve ekibi tarafından sürdürülüyor. 2017 yılından bu yana Gümüşhane kamuoyu tarafından heyecanla ve ilgiyle takip edilen kazı çalışmalarının olduğu alan 5 gün önce önemli bir ziyarete de ev sahipliği yaptı. 16 Eylül 2024 Pazartesi günü 30 ülkeden 69 arkeolog Satala Antik Kenti kazı alanını ziyaret etti. Kazıya dair ulusal ilginin yanında uluslararası düzeyde ilginin de oluşmaya başladığına işaret eden bu önemli ziyarette açıklamalarda bulunan milletvekili sayın Celalettin Köse de sürdürülen kazı çalışmaları sırasında 2020 yılında ortaya çıkarılan ve dünyada bir başka örneği bulunmayan

Lorica Squamata tipi lejyoner zırhının restorasyon çalışmalarının tamamlandığını ve sergilenmek üzere Gümüşhane'ye getirileceğini ifade etti. Gümüşhane kamuoyunda zırhın ne zaman getirileceği hakkında söylentiler devam ederken, şüphesiz bu gelişmenin heyecan oluşturduğu da açık.

Bugün Ermenistan Bağımsızlık Günü'nün kutlandığı bir dönemde Satala Afroditi büstünün Ermenistan'a götürülerek sergilenmesinin ülkemize karşı küstahça bir mesaj anlamı taşıdığı ve 1872 yılında Gümüşhane'den kaçırılan bu tarihi eserin maalesef Ermeni propaganda kışkıracının ellerine düştüğü de su götürmez bir gerçektir. Bu noktada Dışişleri Bakanlığımız ve Kültür ve Turizm Bakanlığımız öncülüğünde gerekli çalışmalar yapılarak büstün British Museum'dan iade işlemlerinin başlatılması ve Gümüşhane'ye getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Satala Antik Kenti'nden çıkarılan 2800 yıllık Urartu Savaşçı Kemer, 1500 yıllık Lorica Squamata Roma Lejyoner Zırhı ve bunlar gibi yüzlerce tarihi ve arkeolojik eserin yanında Satala Afroditi büstünün ve büste ait diğer parçaların Gümüşhane'ye getirilmesi, Gümüşhane'yi turizm ve dolayısıyla ekonomi açısından şaha kaldıracak bir gelişme olarak karşımızda durmaktadır.

Sadak Köyü'nde açılacak bir Arkeolojik Bozkır Müzesi'nde bu eserlerin sergilenmesi demek Gümüşhane'yi Türkiye'de ve hatta dünya genelinde önemli bir Arkeoturizm merkezi haline getirecektir.

Yetkililerden ricamız Satala Afroditi'nin bir an önce doğduğu topraklara yani Gümüşhane'ye getirilmesi için girişimlere başlanmasıdır.

ERMENİSTAN'DAKİ MÜZE SERGİ BROŞÜRÜ

09.2024 - 03.2025
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԱԿԱՐԱՆ
HISTORY MUSEUM OF ARMENIA

© The Trustees of the British Museum

ՄԱՅՐ ԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.
ԱՆԱՀԻՏԻՅ ՄԱՐԻԱՄ
MOTHER GODDESS:
FROM ANAHIT TO MARY

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԱԿԱՐԱՆ
The British Museum
KEROH Foundation

ERMENİSTAN BASININDAN BİR KARE

© The Trustees of the British Museum

ԹԵՄԱ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

09.2024 - 03.2025

ԱՇՈՒԹՅՈՒՆ.
ՏԻՅ ՄԱՐԻԱՄ

ՀՀ ԿԳՄՍՆԷՍԻՑԵՍԻ
escs